

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Аспірантура та ад'юнктура

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни

**ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ**

вибіркових компонент освітньо-наукової
програми третього рівня вищої освіти
(підготовки доктора філософії)

спеціальності 053 «Психологія»

спеціалізації «Юридична психологія»

Тема № 1. Професійна діяльність поліції: психологічні ракурси

м. Харків
2023 р.

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробники:

Завідувачка кафедри психології та соціології ХНУВС, доктор психологічних наук, професор Євдокімова О.О.

Рецензенти:

1. Начальник кафедри психології та педагогіки гуманітарного факультету Національної академії Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, доцент Станіслав Ларіонов

2. Професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор психологічних наук, професор Наталія Мілорадова.

План лекції:

1. Психологічне забезпечення професійної діяльності поліції як предмет вивчення.
2. Методи вивчення професійної діяльності поліції.
3. Принципи забезпечення професійної діяльності.
4. Зміст та психологічні особливості професійної діяльності поліції.
5. Організація системи психологічного забезпечення професійної діяльності поліції.

Основна література

1. Бочелюк В.Й. Юридична психологія : навч. посібник. Київ : Центр учб. літ., 2017. 335 с.
2. Геращенко О. В. Психологічна корекція поведінки схильних до бродяжництва підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.06 Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 24 с.
3. Клименко І.В. Теорія і практика психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських: автореф. дис. ... докт. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2019. 50 с.
4. Коновалова В.О., Шепітько В.Ю. Юридична психологія підручник. Харків : «Право», 2019. 240 с. Максименко С.Д., Медведєв В.С. Юридична психологія : підручник. Київ : ВД «Слово», 2018. 447 с.
5. Медведєв В.С. Левенець О.А. Особистість як категорія юридичної психології. Юридична психологія. 2015. №2. С. 53-62
6. Методичні рекомендації для працівників ювенальної превенції з питань запобігання та профілактики небезпечних розваг дітей, пов'язаних із використанням мережі Інтернет / [уклад.: О.О. Євдокімова, В. В. Чумак, Ю. В. Александров та інш.]; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 52 с.
7. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
8. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19#Text>
9. Психологія у професійній діяльності поліції : навч. посібник / О.О. Євдокімова, І.В. Жданова, Д.В. Швець, Ю.В. Александров та ін. ; за заг. Ред.

В.В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 426 с.

10. Скрябін О.М. Професійно-психологічна підготовка працівників національної поліції : конспект лекцій. Дніпро : Дніпров. Держ. ун-т. внутр. справ, 2016. 43 с.

11. Юридична психологія : підручник / за заг. редакцією О.М. Бандурки; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.

Додаткова література

1. Александров Д.О., Андросюк В.Г., Казміренко Л.І. та ін. Юридична психологія : підручник / заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. 2-є вид., доопр. та доп. Київ : КНТ, 2007. 360 с.

2. Барко В. І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект) : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2002. 296 с.

3. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід) : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2003. 448 с.

4. Бєдь В. В. Юридична психологія : навч. посіб. Львів : Новий Світ, 2000, 2009. 376 с.

5. Кацавець Р.С. Юридична психологія : навч. посіб. Київ : Алерта, 2017, 109 с.

6. Короткий курс лекцій з дисципліни «Юридична психологія». URL: https://studme.com.ua/158407205347/psihologiya/yuridicheskaya_psihologiya.htm

7. Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.

8. Остапович В.П., Барко В.І., Ярема Н.Ю. та ін. Робота з дітьми з ознаками ризикованої поведінки: метод. рекомендації Київ: ДНДІ МВС України; Харків : Мачулін, 2017. 95 с

9. Психологічні аспекти ювенальної юстиції: навч. посібник уклад.: Л.І. Мороз, С.І. Яковенко, Ю.В. Меркулова, О.М. Пасько Одеса: ОДУВС, 2015. 228 с.

10. Соціальна робота з сім'єю : підручник : затверджено МОН України / Н.Ю. Максимова. Київ : ВПЦ "Київ. ун-т", 2015. 350 с.

11. Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: схвалено Розпорядженням Каб. Міністрів України від 15.11.2017 р. № 1023-р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-%D1%8>

Текст лекції

Предметом психології професійної діяльності є вивчення психологічних закономірностей, психічних процесів, властивостей і станів особистості в їх взаємозв'язку з предметом і знаряддями праці, з фізичним і соціальним середовищем в процесі праці, яка характеризується ознаками певної сукупності професійних завдань та обов'язків (робіт), які виконує фахівець. В сучасних умовах, праця – це професійна діяльність, результати якої характеризуються високою якістю, і яка потребує спеціальної підготовки. Процес праці включає власне трудову діяльність людини, предмети праці, засоби праці. Предмети праці – це об'єкти і явища природи, на які впливає людина в процесі діяльності. Засоби праці – це машини, інструменти, лінії зв'язку, транспортні засоби, інформаційні системи, за допомогою яких людина впливає в процесі праці на предмети праці. Праця в сучасних умовах характеризується:

- високою інтенсивністю і напруженістю, • високою інформаційною насиченістю;
- тісною взаємодією людини з технікою, вузькою спеціалізацією; • високими вимогами до підготовки фахівців;
- багатоетапністю в отриманні кінцевого результату праці;
- складністю взаємодії між суб'єктами трудової діяльності тощо. В ході психологічного аналізу будь-якої професійної діяльності визначаються основні вимоги до психологічних особливостей майбутніх фахівців: 9 • професійно важливі психологічні характеристики, що сприяють успішнішому і більш швидкому оволодінню професією, успішному вирішенню професійних задач;
- динаміка формування цих властивостей, станів і процесів;
- психологічні якості, що піддаються розвитку, цілеспрямованому формуванню в процесі професійної підготовки; а також стійкі якості, що мало змінюються в процесі життя;

- психологічні якості, що можуть негативно впливати на процес підготовки і успішність подальшої професійної діяльності. До методів психологічного вивчення професій відносяться: 1) методи збору інформації про особливості професійного середовища і про пов'язані з ними вимоги до людини, про властивості суб'єкта праці і його вимоги до професійного середовища (опитування, спостереження, експеримент, аналіз документації, анкетування, тестування, самоспостереження і самозвіт); 2) методи впорядкування одержаної інформації (алгоритмічний метод опису трудового процесу, структурний метод, системний аналіз). Комплексний метод вивчення і опису змістовних і структурних характеристик професії для встановлення особливостей взаємовідношень суб'єкта праці з компонентами професійної діяльності та її функціонального забезпечення називається професіографією.

Професіографія – технологія вивчення вимог, що пред'являються професією до особистісних якостей і психофізичних можливостей людини. Її використовують з метою розроблення інформаційних, діагностичних, корекційних і формувальних методичних посібників і практичних рекомендацій для забезпечення взаємовідповідності людини і професії. Професіографія забезпечує формулювання практичного завдання й організацію його виконання з метою оптимізації і підвищення ефективності професійної праці. Професіографія охоплює різні сторони конкретної професійної діяльності – соціальні, соціально-економічні, історичні, технічні, технологічні, правові, гігієнічні, психологічні, психофізіологічні та соціально-психологічні. Детальність їх вивчення залежить від соціального замовлення. Інформаційна професіографія спрямована на забезпечення профорієнтаційної діяльності, охоплює всі названі характеристики, але подає їх узагальнено, коротко, описово. 10 Корекційна професіографія спрямована на підвищення безпеки професійної праці, детально й аналітично описує тільки ті характеристики, що є основними джерелами загрозливої поведінки людини в цій сфері. Діагностична професіографія – забезпечує організацію

професійної психодіагностики, зорієнтована на вивчення технічних, правових, технологічних, психологічних, психофізіологічних і соціально-психологічних характеристик праці тільки на тих етапах роботи, від яких більшою мірою залежить кінцевий результат і на яких потрібні найвищі показники швидкості, точності діяльності та відповідальності за виконання завдання.

Формувальну професіографію використовують у процесах професійного навчання та професійної підготовки; вона охоплює соціально-економічні, історичні, правові характеристики професії в загальних рисах, з детальним аналітичним опрацюванням технічних і технологічних сторін конкретної професійної діяльності. Професіографія містить комплекс методів вивчення професійної діяльності, в тому числі – методи збору емпіричних даних (вивчення документації, спостереження, опитування, дослідження продуктів діяльності, біографічний метод і метод трудового експерименту тощо); методи їх аналізу (експертної оцінки, якісного аналізу емпіричних даних, статистичного аналізу тощо), а також методи психологічної інтерпретації (структурно-системний аналіз, функціонально-структурний аналіз тощо). У процесі аналізу документації проводиться аналіз спеціальної літератури про зміст діяльності, що вивчається, виробничих звітів і журналів, службових характеристик. Анкетування – отримання письмових відповідей на поставлені питання, може бути двох типів: «по типу вільної відповіді», по типу «обраної відповіді». Основною умовою отримання достовірних відомостей в ході опитування є переконання опитуваного, що відомості, які він повідомляє, не використовуватимуться йому на шкоду. Спостереження за ходом робочого процесу і поведінкою фахівців дозволяє дати точніший опис дій, прийомів, рухів працюючих відповідно до виробничих завдань і результатів праці. Спостереження дозволяє виявити психологічні вимоги, що висуваються професією до людини, встановити, які моменти професійної діяльності зумовлюють ті або інші вимоги до працівника. Спостереження бажано супроводжувати хронометражем.

Метод самоспостереження і самозвіту у разі, коли психолог стає фахівцем в професії, що вивчається, одержав назву трудового методу. Експеримент може використовуватися для перевірки і корекції вже складеної психограми. Для цього виділяються декілька груп фахівців з різною професійною успішністю. У кожній групі перевіряються властивості, визнані професійно значущими, і порівнюється ступінь їх прояву і впливу на результат діяльності в групах випробуваних. Застосовується виробничий експеримент (різновид природного експерименту). Алгоритмічний метод дає можливість представити сукупність дій у компактній формі і розкрити їх закономірні зв'язки. Алгоритм – жорстка послідовність дій, що неминуче приводить до вирішення задачі певного класу. Передбачена алгоритмом послідовність дій може мати словесний опис і може бути описана у символічній формі або у вигляді кінематичного графіка. Структурний метод (А. І. Губінський) припускає опис трудової діяльності у вигляді структури, що складається з робочих і допоміжних операцій. Для кожної з включених до структури операцій визначаються характеристики: час та надійність. Одним з принципів, структурного методу, є принцип ієрархічної структуризації, що полягає у тому, що діяльність представляється на: • оперативному рівні – у вигляді структури взаємозв'язків задач, що вирішуються; • рівні вирішення однієї задачі – у вигляді структури взаємозв'язків алгоритмів; • рівні алгоритму – у вигляді структури взаємозв'язків блоків операцій; • рівні блоку операцій. Системний аналіз дозволяє вивчати співвідношення ступеня прояву основних професійно значущих якостей суб'єкта праці, визначати ступінь впливу професійно важливих якостей особистості на кінцевий результат трудової діяльності. Системний аналіз вимагає розгляду будь-якого явища в розвитку, що по відношенню до професійної діяльності виступає, зокрема, як вимога вивчення процесу оволодіння діяльністю, становлення професійної майстерності, виникнення професійних деформацій особистості тощо. Цей метод орієнтований на збір, опис, аналіз та систематизацію матеріалу про професійну діяльність і її організацію з різних сторін. В

результаті професіографічного аналізу складаються професіограми або зведення даних (технічних, санітарно-гігієнічних, технологічних, психологічних, психофізіологічних) про конкретний процес праці і його організації, а також психограми професій. Психограми є «портретом» професії, складеним на основі психологічного аналізу конкретної трудової діяльності, до складу якого входять професійно важливі якості (ПВЯ), а також психологічні і психофізіологічні складові, що актуалізуються даною діяльністю і забезпечують її виконання. Важливість методу професіографії пояснюється тим, що він дозволяє моделювати зміст і методи формування професійно важливих якостей особи, заданих тією або іншою професією і будувати процес їх розвитку, виходячи з даних науки. Розглянемо найважливіші випадки застосування розроблених для спеціальних цілей професіограм. Професіограми, що спрямовані на оптимізацію праці, привертають увагу до підвищеного виробничого навантаження, несприятливих виробничих умов, нерациональної організації виробництва та праці, незручного обладнання робочого місця і машин, до моментів, що відволікають від роботи, до шкідливих дій виробничого середовища й випадків. Професіограми, які використовують під час консультування з питань розміщення кадрів і психологічного відбору працівників, мають перелік особливостей роботи і вимог до стану психіки, здібностей, особливостей і спрямованості особистості. У цих професіограмах мають бути відображені такі характеристики праці, які позитивно або негативно впливають на психіку людини й ефективність роботи. Професіограми для організації професіонального навчання показують, від яких саме здібностей, особливостей і вміння залежить успіх й ефективність навчання. Одночасно професіограми мають виявити ті методи, форми і стани практичного та теоретичного навчання, що є надзвичайно складними й вимагають раціоналізації, враховують загальний рівень підготовки і нейропсихічних можливостей слухачів.

Професіограми для підвищення рівня безпеки праці зосереджені на недоліках і прорахунках, що є у забезпеченні техніки безпеки та гігієни праці. У цих професіограмах треба визначити специфічні психологічні функції, процеси, здібності й особливості, що потрібні для безпечного використання роботи на відповідальних і особливо важких ділянках. Професіограми для оптимізації організації праці та кооперації мають перелік об'єктивних і суб'єктивних факторів, що впливають на мотивацію праці або стосунки між людьми і можуть ускладнити обставини на робочому місці або у професійному колективі.

Професіограми, які використовують під час нормування й оцінки праці, мають класифікувати також види і міру психічного навантаження, що характеризують відповідальність і небезпечність роботи, охоплюють весь комплекс труднощів, що пов'язані з її виконанням. Досвід застосування комплексних і особливо спеціальних професіограм підтверджує важливу роль професіографії в діяльності психолога на підприємствах, фірмах, установах. Психологічні професіограми є не тільки висхідним матеріалом для експертиз і консультацій, що отримують у психолога керівники різних рівнів, а й методичним матеріалом, що допомагає вирішити виробничі, економічні та соціальні проблеми на підприємствах й організаціях.

На підставі методології системного підходу В.Д. Шадріков пропонує аналіз професійної діяльності на декількох рівнях: – особистісно-мотиваційний; – компетентно-цільовий (аналіз кожної дії, операції в загальній структурі трудової діяльності); – структурно-функціональний (вивчаються принципи організації і механізми взаємодії окремих дій в цілісній структурі діяльності); – інформаційний (виявляються інформаційні ознаки, орієнтуючись на які працівник виконує дії, вивчаються характеристики інформаційного потоку); – психофізіологічний; – індивідуально-психологічний аналіз (вивчення особистості працівника у всьому різноманітті властивостей). 14 Співвідношення понять професія, професіонал та професіогенез. Для виявлення змістовних характеристик

процесу професіоналізації (професіогенезу, професійного розвитку, професійного становлення) особистості необхідно визначити поняття «професія» і «професіонал». Методологічні й понятійні підстави психологічних досліджень процесу професіоналізації багато в чому визначаються тим акцентом, що виявляється у тлумаченні даних понять. У більшості вітчизняних і закордонних психологічних досліджень поняття «професія» і «професіонал» розглядаються в декількох контекстах:

- професія як активність суб'єкта; професіонал як суб'єкт діяльності;
- професія як предметна діяльність; професіонал як фахівець, спеціально навчена людина;
- професія як співтовариство професіоналів; професіонал як член співтовариства;
- професія як спосіб буття людини, його ставлення до реальності; професіонал як творець, носій професійної свідомості.

Різне змістовне наповнення даних понять зумовлює різні аспекти розгляду процесу професіоналізації, його основних характеристик, механізмів і закономірностей. Ідея діяльнісного характеру людини є однією з основних ідей психології. Свідома діяльність розглядається як форма буття й спосіб саме людського існування. На думку С. Л. Рубінштейна, наявність свідомості й діяльності є фундаментальною характеристикою людського існування у світі. Специфічною відмінністю професіонала стає здатність штучного зовнішнього ставлення до власної діяльності. Якщо розглядати свідомість як усвідомлене буття, то тоді професіонал – це людина, яка володіє знаннями, точніше, усвідомленням сутності своєї діяльності, яка системно орієнтується в інваріантних характеристиках навколишньої реальності й яка вміє виявляти їх у кожному конкретному випадку. Погляд професіонала на реальність є специфічним, оскільки із психологічної точки зору становлення будь-якої професійної діяльності є завжди формування певного професійного, на відміну від життєвого, способу усвідомлення об'єктивного світу, що перетворюється на предмет діяльності. Зміст професійної свідомості містить у собі систему усвідомлених професійно необхідних смислів діяльності, узагальнених і оперативних знань про цілі і

засоби, плани і про- 15 грами, про об'єктів й суб'єктів взаємодії, норми і критерії оцінки успішності й ефективності діяльності тощо. Професіоналізація – це процес становлення професіонала, що здійснюється протягом всього його життя. Професіоналізація з'являється як спосіб буття, спосіб самореалізації людини, становлення її суб'єктності, що дозволяє самостійно й творчо будувати й розвивати власну професійну діяльність. Процес становлення професіонала включає формування й розвиток як ціннісно-сміслової, так і операційно-предметної сторін діяльності в їх взаємозв'язку. Еволюція поняття професіоналізації починається з першого ототожнення його змісту наприкінці 50-х – початку 60-х рр. ХХ ст. із рівнем розвитку професійних якостей особистості (Р. В. Шрейдер). Далі професіоналізація пов'язувалася з розвитком системи професійної підготовки, а в зміст поняття вносилися ознаки соціального явища. Найбільш активний розвиток дане поняття одержало в педагогіці й психології, де його зміст відбивав процеси підготовки до праці; психологію професійної діяльності, її вплив на психіку людини; спеціалізацію й прагматизацію освітніх програм, профорієнтацію, профадаптацію тощо. Особливо інтенсивно розвивалося поняття наприкінці 1970-80-х рр., коли в його змісті знайшла відбиття динаміка розвитку професійно важливих якостей людини під час оволодіння професією. У науковий оборот вводяться такі поняття як «стадії професіоналізації», «критерії професіоналізації», «рівні» й «етапи». Професіоналізація розглядається в трьох аспектах:

- ◆ як соціальне явище;
- ◆ як процес оволодіння людиною професійною діяльністю, придбання професійно важливих якостей;
- ◆ як система суспільних інститутів, що регулюють процес освоєння професійної ролі.

Теоретична модель професіоналізації як процес включення людини в світ професійної діяльності використовувалася у дослідженні проблем професійної підготовки, процесу становлення професіонала, педагогічних і

психологічних проблем професіоналізму. У суспільній свідомості це поняття есплікується як процес оволодіння професією, становлення професіонала. Найчастіше воно виступає як синонім поняття «професійний розвиток», що найчастіше зустрічається в зарубіжній літературі. Цим практично вичерпується наповнення поняття, але дослідження явища професіоналізації триває.

Процес професіоналізації є предметом постійного дослідницького інтересу вчених і практиків у зв'язку з його високою соціальною значимістю. Аналіз підходів дозволяє виділити два аспекти розгляду цієї проблеми: соціально-економічний і психолого-педагогічний. Перший вивчає рух і формування трудових ресурсів, економічний і виробничий потенціали, специфіку ринків зайнятості й робочої сили. Другий розглядає професіоналізацію як процес, що є двостороннім. З одного боку, – це процес входження людини в професійне середовище, засвоєння нею професійного досвіду, оволодіння стандартами й цінностями професійного співтовариства; з іншого боку, – це процес активної реалізації себе, безперервного професійного саморозвитку, самовдосконалення. Традиційно виділяються три напрями досліджень процесів такого роду, що в індивідуальному життєвому шляху людини є тісно переплеченими й використовуються у суто аналітичних цілях, а саме: змістовний, динамічний та інституціональний напрями. Змістовний напрям включає дослідження трьох основних сфер розвитку професіонала: діяльності, спілкування, самосвідомості. В сфері діяльності дослідження зумовлені «каталогом, що розширюється» (термін О. М. Леонтьєва) діяльностей, з якими стикається людина й суб'єктивна значимість яких для неї є неоднозначною. Досліджуються компоненти діяльності та її регулятори, а також психологічні характеристики, що утворюють психологічний профіль даної професії. Сфера спілкування розглядається з точки зору виявлення компонентів спілкування, істотних для успішного входження у «світ» професій і діяльності в рамках даної професії.

Особливе значення мають дослідження професійного спілкування в професіях з високим комунікативним навантаженням. Л. М. Митіна виділяє три стадії професіоналізації: адаптацію, становлення й стагнацію, а розгляд професійного розвитку як безперервного процесу самопроекування особистості дозволяє виокремити три стадії перебудови особистості: самовизначення, самовираження й самореалізацію. Під професійною самореалізацією мається на увазі насамперед досягнення людиною майстерності у професійній діяльності. Створення психологічних теорій професійного розвитку відбувалося в індустріальних країнах Європи й Америки на початку XX ст. Зростання інтересу до «професійної психології» було зумовлене пошуком можливостей збільшення ефективності виробництва. Певний вплив на формування психологічних концепцій професійного розвитку зробили теорії особистості, що оформлялися у закордонній психології.

Сутність, зміст та складові системи психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських Є загальновизнаним той факт, що освіта повинна не тільки озброювати людину знаннями, але й розвивати, удосконалювати її як особистість. Це ставить у ряд основних завдань вищої освіти виховання особистості, що має тверду «самоконцепцію», здатну до саморозвитку й самореалізації, морально досконалу й соціально-активну. Заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, мають забезпечувати підрозділи Національної поліції кваліфікованими та психологічно стійкими кадрами. Розв'язання цього завдання здійснюється шляхом ефективного психологічного супроводу освітнього процесу у ЗВО. Але, хоча вихід на перший план питань психологічної підтримки особистості, сприяння її розвитку, становленню і самореалізації став однією з основних тенденцій сучасної психології (О.Г. Асмолов, І.О. Баєва, О.Ф. Бондаренко, О.С. Газман, С.Д. Максименко, В.А. Петровський, Є.М.Шиянов та ін.); а феномен психологічної підтримки став визнаним предметом наукового дослідження; проблема створення

комплексної системи психологічного супроводу процесу професійної підготовки майбутніх поліцейських до цього часу не стала предметом всебічного системного наукового осмислення. Аналіз наукових досліджень дозволяє констатувати, що цілісної концепції психологічного забезпечення процесу професійної підготовки поліцейських не розроблено. Залишаються не визначеними до кінця питання його суті, змісту і структури.

На важливість психологічного забезпечення процесів освіти та професійної підготовки вказує чимало дослідників (Г.О. Балл, І.О.Зимня, Л.М. Карамушка, Н.В. Кузьміна, С.Д. Максименко, А.О. Реан, Н.В. Чепелева, Ю.М. Швалб, В.О. Якунін та ін.). У зміст освітньої діяльності дослідниками разом з навчанням і вихованням вводяться складові психологічного супроводу (М.Р. Бітянова, О.О. Євдокімова та ін.), підтримки (О.Г. Асмолов, О.Ф. Бондаренко, О.Г. Лідерс, Р.В.Павелків та ін.). Теоретичному аналізу питань професіоналізму, розвитку творчості особистості присвячено роботи М.Й. Боришевського, О.І. Кульчицької, Г.В. Ложкина, В.О. Моляко та ін.

У ряді досліджень узагальнено досвід в області організації і функціонування психологічної служби в системі освіти (І.О. Баєва, М.Р. Бітянова, А.О. Деркач, І.В. Дубровина, Є.О. Клімов, Б.Л. Коссов, Н.М. Пейсахов, Н.В. Чепелева та ін.), а також розглянуті проблеми психологічного і психолого-педагогічного супроводу й підтримки особистісно-професійного розвитку студентів психологічною службою ЗВО (М.Д. Дворяшина, Р.В. Павелків, Ю.В. Суховершина, Л.В. Темнова та ін.). Аналізу організації діяльності психологічних служб і консультування студентів у зарубіжних вищих навчальних закладах присвячені роботи І.М. Кондакова, П. Купки, А.Пожар, М. Рутік, П.Саутуарської, Ю.В.Укке та інших.

Аналіз наукової літератури і сучасної освітньої практики показує, що недостатньо розробленими залишаються питання психологічного супроводу особистісно-професійного розвитку курсантів - майбутніх правоохоронців.

Не повною мірою визначено можливості, зміст й особливості діяльності психологічної служби ЗВО зі специфічними умовами навчання.

Мета даної частини нашої роботи – визначити основні складові системи психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських, а саме її принципи, завдання, функції, механізми реалізації.

Система психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських являє собою комплекс управлінських, організаційних, методичних, просвітницьких, психопрофілактичних, практичних психологічних заходів, спрямованих на збереження фізичного та психологічного здоров'я курсантів та слухачів, на упередження впливу ризиконебезпечних чинників їх майбутньої професійної діяльності, на підвищення психологічної стійкості, надійності та готовності поліцейських і працівників поліції до виконання ними завдань із боротьби зі злочинністю та охорони публічного порядку.

В правовому аспекті система психологічного забезпечення у своїй діяльності керується Конституцією України, Законами України «Про Національну поліцію», «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про психіатричну допомогу», наказом МВС «Про затвердження Положення про організацію системи психологічного забезпечення Національної поліції України».

Система психологічного забезпечення має такі складові, завдяки яким здійснюється її функціонування:

1) законодавчі, підзаконні, відомчі нормативні акти, методичні розробки з питань психологічного забезпечення, а також плани реалізації основних завдань системи психологічного забезпечення;

2) принципи роботи, завдання, функції та механізми взаємодії служб, підрозділів, посадових осіб, задіяних в організації системи психологічного забезпечення;

3) посадові особи, які задіяні в реалізації завдань системи психологічного забезпечення ЗВО;

4) практична діяльність з психологічного забезпечення, документальне оформлення, облік та контроль проведених психологічних заходів.

До *суб'єктів* системи психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських відносяться: ректори, керівники структурних підрозділів ЗВО; науково-педагогічні працівники (наукових) вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських; керівники підрозділів психологічного забезпечення, психологи, фахівці з психологічного забезпечення ЗВО.

Об'єктами системи психологічного забезпечення, з одного боку, виступають особистість курсанта і колектив, а також психологічні, соціальні процеси, що відбуваються в ході професійної підготовки. З іншого боку, до об'єктів системи психологічного забезпечення належать: поліцейські, які проходять первинну професійну підготовку у ЗВО, закладах, установах, та кандидати на навчання до ЗВО.

Важливу роль відіграють у будь-якій соціальній системі її завдання та принципи роботи. Головними *завданнями* системи психологічного забезпечення професійної підготовки поліцейських є наступні:

- психологічний добір та здійснення психологічного вивчення майбутніх працівників поліції;
- психологічна підготовка курсантів (слухачів);
- психопрофілактична робота;
- підтримка та оптимізація соціально-психологічного клімату у колективах;
- психологічний супровід освітнього процесу.

Відповідно до основних завдань, система психологічного забезпечення включає наступні *напрямки* діяльності:

1) психологічне діагностування – процес визначення у особи провідних індивідуально-психологічних особливостей, специфіки її мотиваційної сфери, психофізіологічних, емоційних реакцій та станів, закономірностей перебігу психічних процесів, рівня розвитку інтелекту,

когнітивної, пізнавальної сфери, особливостей мислення, пам'яті, уваги, емоційно-вольової сфери, способів прийняття самостійних рішень, наявності лідерських тенденцій, загального рівня комунікативної компетентності, відповідальності, схильності до управлінської діяльності; стресостійкості, психологічної готовності до несення служби в екстремальних ситуаціях. Психологічне діагностування реалізується шляхом чітко регламентованої, стандартизованої процедури з використанням формалізованих методик (тести, опитувальники, проєктивні та психофізіологічні методики) та малоформалізованих методик (спостереження, бесіди, інтерв'ю, аналіз продуктів діяльності індивіда);

2) психологічна підготовка – процес формування у курсантів (слухачів) професійно-психологічної надійності, стійкості, готовності до різноманітних умов службової діяльності, навичок конструктивної комунікації з різними верстами та категоріями населення; реалізується шляхом проведення навчальних, практичних занять з використанням інтерактивних форм та новітніх методів навчання (ділових ігор, моделювання, тренінгів);

3) психопрофілактична робота – комплекс організаційних, соціальних, психологічних заходів, що проводяться з метою підтримки оптимальної працездатності курсантів (слухачів), працівників ЗВО, зведення до мінімуму впливу на них несприятливих чинників службової діяльності, збереження їх психічного та фізичного здоров'я. Реалізується через комплекс психологічних діагностичних, просвітницьких, практичних заходів та передбачає проведення цільових психодіагностичних досліджень, експрес-діагностики, консультування, заходів психокорекції, функціонування психотренінгових комплексів, кімнат психологічного розвантаження, сприяння в організації та проведенні психологічної реабілітації працівників поліції, які перебували в екстремальних ситуаціях;

4) підтримка та оптимізація соціально-психологічного клімату у колективах – процес формування оптимальних соціально-психологічних

умов для підтримки оптимальної працездатності та ефективної діяльності службових колективів. Реалізується шляхом опитування, анкетування курсантів (слухачів), працівників ЗВО, періодичного моніторингу стану соціально-психологічного клімату в колективах, оцінки рейтингу керівництва, виявлення чинників, що деструктивно позначаються на ефективності діяльності, працездатності службових колективів, а також проведення заходів корекції внутрішньо колективних відносин, надання відповідних рекомендацій для підвищення ефективності професійної діяльності колективів;

5) психологічний супровід освітнього процесу у навчальних закладах – комплекс заходів, спрямованих на належне адаптування курсантів (слухачів) до умов навчальної і подальшої службової діяльності, сприяння їх особистісному зростанню та професійному становленню, формування спроможності ефективно вирішувати завдання під час забезпечення публічної безпеки і порядку, протидії злочинності. Реалізується шляхом здійснення відповідних психологічних вивчень, анкетувань, спостережень, індивідуальних та групових консультацій, проведення тренінгів, навчання курсантів (слухачів) основним психологічними методами та прийомам для формування навичок ефективної адаптації до умов подальшої професійної діяльності.

Керівники ЗВО у підпорядкованих колективах:

1) забезпечують функціонування системи психологічного забезпечення, контролюють хід реалізації основних її завдань у підпорядкованих службових колективах, організовують взаємодію та своєчасне залучення психологів для проведення заходів психологічного спрямування з об'єктами системи психологічного забезпечення, за результатами наданих психологічних рекомендацій вживають вичерпних заходів реагування, створюють оптимальні умови для ефективної діяльності колективів;

2) ураховуючи специфіку професійної діяльності та необхідність збереження конфіденційності інформації, психологи мають бути

забезпеченими окремими службовими приміщеннями, персональною організаційною технікою, відповідними меблями, програмним забезпеченням, аудіо-, відеотехнікою, сейфами для збереження інформації з обмеженим доступом, обладнуються кімнати психологічного розвантаження, психотренінгові комплекси, виділяється службовий автотранспорт;

3) для вчасного надання психологічної допомоги невідкладно повідомляють психологів про випадки:

- перебування працівників поліції, курсантів (слухачів), працівників ЗВО в екстремальних ситуаціях, у тому числі пов'язаних із загибеллю, пораненням, травмуванням людей;

- застосування працівником поліції, курсантом (слухачом), працівником ЗВО вогнепальної зброї, або застосування вогнепальної зброї проти нього;

- істотних труднощів адаптації або проявів дезадаптації, деструктивної, залежної поведінки у курсанта (слухача), працівника ЗВО, висловлювання ним намірів покінчити життя самогубством або спроби самогубств.

Психологи ЗВО забезпечують психологічний супровід освітнього процесу ЗВО, функціонування кімнат психологічного розвантаження, психотренінгових комплексів, відповідають за якість, результативність, ефективність проведених психологічних заходів.

На нашу думку, штатна чисельність психологів ЗВО має визначатися залежно від допустимих норм службового навантаження, згідно основних напрямків психологічного забезпечення та становити не більше 200 осіб на одного психолога.

Відомості індивідуально-психологічного характеру, отримані у ході проведення психологічних заходів з працівниками поліції, курсантами (слухачами), належать до конфіденційної інформації, перебувають виключно у користуванні психологів; іншим посадовим особам можуть надаватися лише у випадках, передбачених законодавством України.

Функції системи психологічного забезпечення у ЗВО.

1. Психологічний добір та здійснення психологічного вивчення:

1) організація та проведення психологічних вивчень та оцінки професійно важливих якостей кандидатів на навчання під час добору до ЗВО, просування по службі службовців ЗВО;

2) підготовка відповідних довідок, висновків за результатами проведеного психологічного вивчення, надання рекомендацій щодо прогнозування ступеню професійної успішності.

2. Психологічний супровід адаптування курсантів (слухачів) до специфіки навчання у ЗВО та умов подальшої професійної діяльності, що включає в себе:

➤ здійснення відповідних психологічних заходів (вивчень, анкетувань, індивідуальних, групових консультацій);

➤ здійснення комплексної психологічної оцінки професійних якостей працівників поліції під час проходження ними первинної професійної підготовки, підвищення кваліфікації, спеціалізації;

➤ проведення інтерактивних занять, тренінгів з питань формування у курсантів (слухачів) усвідомлених мотивів до навчальної діяльності, розвитку комунікативних та професійно-важливих психологічних якостей, пізнавальних, когнітивних функцій особистості;

➤ підготовка відповідних висновків за результатами психологічного супроводу, надання відповідних рекомендацій.

➤ психологічна підготовка курсантів (слухачів), навчання їх:

- умінню точно оцінювати свій психологічний стан, настрій, ступінь психічної напруженості під час вирішення завдань різної складності;

- методам та прийомам психологічної саморегуляції для формування стресостійкості, забезпечення особистої безпеки у специфічних умовах майбутньої професійної діяльності та в повсякденному житті;

- основним прийомам ефективної професійної комунікації;

- психологічної допомоги постраждалим в екстремальних ситуаціях та надзвичайних подіях;

➤ психологічний супровід навчальних занять з тактичної та вогневої підготовки курсантів (слухачів) для прогнозування рівня психологічної готовності до застосування спеціальних засобів та вогнепальної зброї.

3. Моніторинг стану соціально-психологічного клімату в службових колективах, оцінка рейтингу науково-педагогічних працівників та керівництва:

➤ проведення анкетувань, соціальних вивчень для виявлення несприятливих процесів, негативних явищ, конфліктів, що виникають у ході освітньої діяльності, для їх корекції та надання рекомендацій керівництву з питань оптимізації соціально-психологічного клімату у службових колективах;

➤ проведення доцільних психологічних заходів спрямованих на налагодження ефективної комунікації у навчальних групах, формування групової згуртованості та вирішення проблемних питань, що виникають у ході групової взаємодії курсантів (слухачів);

➤ вивчення рейтингу науково-педагогічних працівників шляхом оцінки рівня занять за змістовністю, науковістю, доступністю та іншими критеріями, для надання рекомендацій з питань оптимізації освітнього процесу.

4. Здійснення психопрофілактичної роботи:

1) проведення цільової психологічної діагностики, у тому числі планової, або позапланової експрес-діагностики, з метою виявлення у курсантів (слухачів) та службовців ЗВО несприятливих психоемоційних станів, негативно позначаються на їх фізичному та психологічному стані;

2) здійснення індивідуального психологічного консультування курсантів (слухачів) та службовців ЗВО, для подолання проблем психологічного характеру, вирішення конфліктів та налагодженні процесу ефективної комунікації з оточенням;

3) здійснення психологічної корекції, спрямованої на усунення недоліків індивідуального особистісного розвитку, несприятливих психологічних, емоційних станів, з метою підвищення адаптивних можливостей курсантів (слухачів) та службовців ЗВО, відновлення їх психологічного благополуччя, розширення поведінкового діапазону;

4) організація роботи в групі психологічної допомоги та підтримки, проведення комплексних заходів психологічного спрямування з курсантами (слухачами) та службовцями ЗВО, які потребують додаткової психологічної допомоги;

5) забезпечення роботи кімнат психологічного розвантаження, проведення сеансів психологічної релаксації;

6) проведення групових форм та методів психопрофілактичної роботи з курсантами (слухачами), у тому числі практичних занять, тренінгів з особистого зростання, розвитку навичок психологічної стресостійкості, формування прихильності до здорового способу життя;

7) участь у межах компетенції в службових розслідуваннях надзвичайних подій за участю курсантів (слухачів), працівників ЗВО зокрема випадків самогубств та самоушкоджень; аналіз психологічних передумов скоєння самогубств курсантами (слухачами) або працівниками ЗВО;

8) вивчення і впровадження досягнень сучасної психологічної науки та передового досвіду в практичну діяльність з психологічного забезпечення освітнього процесу.

5. Організація роботи з курсантами (слухачами), які потребують психологічної підтримки та допомоги.

Організація роботи з особами, які потребують психологічної підтримки та допомоги (далі – група психологічної підтримки та допомоги, або ГППД), обумовлена необхідністю своєчасного усунення та нейтралізації проблем психологічного походження, швидкого відновлення належної функціональності осіб, збереження їх життя та здоров'я.

ГППД утворюється з метою диференційованого розподілу психопрофілактичних заходів й зусиль психологів за рахунок визначення кола осіб, які потребують першочергової психологічної допомоги через особливості впливу на них стрес-факторів професійної діяльності. До ГППД зараховуються особи, які потребують додаткових цільових психопрофілактичних та психокорекційних заходів. Підставами для прийняття рішення про зарахування особи, до ГППД є:

- наявність ознак гострої стресової реакції під час або після виконання особою, службових завдань в екстремальних умовах;

- виявлення за результатами психологічної діагностики особи та проведеної співбесіди ознак посттравматичного стресового розладу;

- виявлення в ході службової діяльності несприятливих психоемоційних станів у особи зокрема:

- істотне зниження успішності, результативності у виконанні професійних завдань на фоні істотного погіршення загального стану здоров'я, постійні скарги на хронічну втоми, погане самопочуття;

- різкі зміни у поведінці, часті перепади настрою, низький самоконтроль, підвищена емоційна збудливість, агресивність, дратівливість, неадекватне гостре реагування на звичайні подразники буденного життя або, навпаки, прояви апатичності, відособленості, крайній ступень емоційної холодності, відчуженості;

- висока конфліктність, неспроможність будувати конструктивні службові міжособистісні стосунки, надмірна екзальтованість поведінки, відхилення від загальноприйнятих норм;

- прояви залежної поведінки, надмірне вживання алкоголю, тютюну, трудового лізму, ігрова залежність, випадки вживання психоактивних речовин;

- прояви деструктивної, руйнівної для життя та здоров'я поведінки, висловлювання намірів покінчити життя самогубством, пресуїцидальна поведінка;

➤ суттєві труднощі адаптації до умов службової діяльності.

Робота з особами, зарахованими до ГППД, проводиться в індивідуальній або груповій формах, у кімнатах психологічного розвантаження або психотренінгових комплексах.

Важливим для системи психологічного супроводу є визначення *повноважень* психологів. Психологи ЗВО в межах наданих повноважень:

1) проводять психологічні вивчення та оцінку професійно важливих якостей кандидатів на навчання під час добору до ЗВО, просування по службі службовців ЗВО, готують відповідні довідки, висновки за результатами проведеного психологічного вивчення, прогнозують їх рівень подальшої професійної успішності;

2) здійснюють психодіагностичні вивчення курсантів (слухачів) в ході психологічного супроводу процесу адаптації до умов навчання та подальшої професійної діяльності;

3) здійснюють психологічний супровід адаптування курсантів (слухачів) до специфіки навчання у ЗВО та умов подальшої професійної діяльності, надають консультації, проводять відповідні психологічні заходи;

4) проводять практичні заняття, тренінги з питань формування у курсантів (слухачів):

- усвідомлених мотивів до навчальної діяльності та позитивної професійної мотивації;

- комунікативних та професійно важливих психологічних якостей, розвитку пізнавальних, когнітивних функцій;

- стресостійкості, здатності точно оцінювати свій психологічний стан, настрій, ступінь психічної напруженості під час вирішення завдань різної складності;

- навичок психологічної саморегуляції для зниження впливу ризиконебезпечних стрес-факторів службової діяльності;

5) проводять планову щорічну експрес-діагностику курсантів (слухачів), службовців ЗВО, з метою виявлення несприятливих індивідуальних психологічних станів;

6) здійснюють відповідні комплексні психопрофілактичні заходи з курсантами (слухачами), службовцями ЗВО, які потребують психологічної допомоги та підтримки;

7) здійснюють психологічне консультування курсантів (слухачів), службовців ЗВО, для подолання проблем психологічного характеру, вирішення конфліктів та налагодженні процесу ефективної комунікації з оточенням;

8) проводять заходи психокорекції, спрямованої на усунення недоліків індивідуального особистісного розвитку, несприятливих психологічних, емоційних станів, з метою підвищення адаптивних можливостей курсантів (слухачів), службовців ЗВО, відновлення їх психологічного благополуччя, розширення поведінкового діапазону;

9) забезпечують функціонування кімнат психологічного розвантаження, проводять сеанси релаксації;

10) здійснюють моніторинг стану соціально-психологічного клімату в службових колективах, проводять оцінку рейтингу науково-педагогічних працівників та керівництва ЗВО;

11) проводять анкетування, соціальні вивчення для виявлення несприятливих процесів, що виникають у ході освітньої діяльності, для їх корекції та надання рекомендацій керівництву ЗВО щодо оптимізації соціально-психологічного клімату у службових колективах;

12) здійснюють психологічні заходи спрямовані на налагодження ефективної комунікації у службових колективах та формування групової згуртованості;

13) приймають участь у вивченні рейтингу науково-педагогічних працівників шляхом оцінки рівня занять за змістовністю, науковістю,

доступністю та іншими критеріями, для надання рекомендацій з питань оптимізації освітнього процесу;

14) надають рекомендації керівникам ЗВО щодо створення оптимальних соціально-психологічних умов для ефективної діяльності, високої професійної функціональності колективів; вживають заходи для оптимізації соціально-психологічного клімату в службових колективах, корекції внутрішньо групових відносин;

15) надають консультативну допомогу службовцям, які заміщують посади поліцейських у ЗВО, курсантам (слухачам) в питаннях професійного спілкування та ефективної взаємодії з різними верствами населення, представниками маргінальних груп, засобів масової інформації;

16) беруть участь у визначенні основних напрямів розвитку науки і освіти з питань системи психологічного забезпечення, в організації та проведенні відповідних науково-дослідних і соціологічних досліджень, а також у впровадженні їх результатів в освітній процес та практичну діяльність;

17) беруть участь у розробці професіограм та психограм відповідно до специфіки основних напрямків діяльності;

18) у межах компетенції приймають участь у службових розслідуваннях надзвичайних подій за участю службовців, які заміщують посади поліцейських у ЗВО, курсантів (слухачів), зокрема випадків самогубств та самоушкоджень;

19) проводять вивчення психологічних передумов скоєння службовцями, які заміщують посади поліцейських у ЗВО, курсантами (слухачами) самогубств, узагальнюють обставини та причини надзвичайних подій, аналізують випадки самогубств та суїцидальних проявів, проводять роботу з профілактики таких випадків у навчальних колективах.

Таким чином, психологічне забезпечення процесу професійної підготовки поліцейських розглядається у статті як система діяльності психологів, що сприяє активізації змістовних характеристик усіх

структурних компонентів процесу професійної підготовки; забезпечує його суб'єктам можливість усвідомлювати і приймати сучасні вимоги суспільства до їх професійної діяльності; адекватно оцінювати і співвідносити власні індивідуально-типологічні особливості з вимогами професії; компетентно вирішувати освітні і професійні завдання; актуалізувати потенційні можливості особистості.

Цілісне уявлення про сутність системи психологічного забезпечення процесу професійної підготовки поліцейських може бути сформоване на основі розробки і реалізації концепції психологічного супроводу, яка включає в себе: теоретико-методологічне та емпіричне обґрунтування наукової проблеми; створення структурно-функціональної моделі психологічного супроводу, яка містить характеристики його основних компонентів - цілей, завдань, функцій, суб'єктів, напрямів, технологій і засобів здійснення. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує визначення принципів проектування та організації системи психологічного забезпечення професійної підготовки правоохоронців, що власне, і стало предметом розгляду у наступному підрозділі монографії.

3.2. Принципи проектування та організації системи психологічного забезпечення професійної підготовки правоохоронців

Проблема трансформаційних процесів у правоохоронній галузі останніми роками стала надзвичайно популярною як у роботах дослідників права, так і в психологічних дослідженнях закордоном. Досліджуючи особливості реформ правоохоронних органів у різних країнах, автори намагаються визначити їх специфіку через призму історичних чинників [7,8,12], [Campion J. et al. \(2015\)](#) [Caveney N. \(2015\)](#) [O'Neill W. G. \(2015\)](#) відмінностей в етапах та кроках реформ [9,10,11] [9. Darroch S., Mazerolle L. \(2015\).](#) [10. Furuhaugen B. \(2015\).](#) [11. Kratcoski P. C., тощо.](#) Але практично всі дослідники відзначають значні психологічні

складнощі перетворень [6,10,12]. [Brewster J. A. et al. \(2016\)](#), [10. Furuhaugen B. \(2015\)](#). [O'Neill W. G](#) Це пов'язано із часовими та змістовними змінами в етапах професіоналізації, у регламентах професійної діяльності, з трансформаціями законодавчої бази тощо. Значною мірою кінцевий успіх реформ визначають суто психологічні чинники: здатність працівників подолати власну інерцію і навчитися працювати у нових умовах; ефективність спроб створити «нового фахівця» із заданими моральними характеристиками, і при цьому не втратити рівень професійної досконалості тощо. Це актуалізує проблему покращення та «осучаснення» процесів професійної підготовки, у тому числі за рахунок використання новітніх психологічних практик, зокрема створення системи психологічного забезпечення процесу фахової підготовки правоохоронців.

Виділення і аналіз провідних принципів, необхідних для проектування системи психологічного забезпечення професійної підготовки правоохоронців, правомірно здійснювати на основі тих підходів, які існують при розробці практично будь-якої концепції або системи. Під час створення системи психологічного забезпечення професійної підготовки правоохоронців, ядром якої стало проектування структурно-функціональної моделі, першочерговим завданням стала розробка основоположних принципів, що дозволяють обґрунтувати та наповнити модель конкретним змістом.

У процесі виділення й аналізу принципів розробки системи психологічного забезпечення професійної підготовки правоохоронців, розглядаючи курсанта і психолога як суб'єктів діяльності, спілкування і пізнання, ми виходили з наступних положень:

- головне призначення психологічного забезпечення – створення умов, сприятливих для розвитку особистості на всіх етапах особистісно-професійного розвитку, реалізації актуальних і потенційних можливостей особистості, ефективного засвоєння нових знань в галузі навчальної та професійної діяльності і побудови життєвої стратегії, оптимізації

професійного й особистісного зростання. Це робить необхідним виділення й аналіз *принципів розвитку особистості як суб'єкта діяльності*;

- психологічний супровід особистісно-професійного розвитку курсантів є одним з напрямків діяльності психологічної служби, що обумовлює виділення й аналіз *принципів її діяльності й організації системи відносин із суб'єктами взаємодії*.

Виходячи із зазначених положень, **метою** нашої роботи стали аналіз та виокремлення основних груп принципів, що дозволяють проектувати систему психологічного забезпечення професійної підготовки правоохоронців.

У якості загальної методологічної основи дослідження особистості на різних етапах її розвитку виступають:

- принцип детермінізму. Складність детермінації психічних явищ полягає в тому, що очевидні конкретні причини однозначно не зумовлюють конкретні наслідки. Пізнати розвиток людини означає досягнути не тільки її минуле (чому вона так поводить, діє), а й зрозуміти її майбутнє, оскільки рішення, значущі інтереси, наміри людини зумовлені здебільшого майбутнім (мета, особистісний ідеал, мрія тощо).

- провідні принципи психології розвитку і саморозвитку (О.Г. Асмолов, Л.С.Виготський, В.В. Давидов, С.Д. Максименко, А.В. Петровський, Д.Б. Ельконін й ін.), принцип історизму і провідного виду діяльності (В.В. Давидов, О.М.Леонтьєв, Д.Б. Ельконін й ін.); активності та діяльності (К.О. Абульханова, Б.Г. Ананьєв, В.А. Петровський й ін.);

- концепції особистості як суб'єкта психічного життя (К.О. Абульханова, Б.С.Братусь, А.В. Брушлінський, І.Б. Котова, С.Д. Максименко, А.В. Петровський, В.В. Слободчиков і ін.);

- праці основоположників діяльнісного, системно-цілісного, особистісно-орієнтованого і гуманістичного підходів (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, О.М.Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, К. Роджерс, В. Сатір, А. Маслоу і ін.).

Принцип єдності психіки та діяльності розкриває складну діалектику людської свідомості і діяльності як особливого виду людської активності. Будь-яка діяльність передбачає мету (вищим виявом її є мета-мотив), умови, способи і засоби її досягнення, певний її результат, мотиви а також систему саморегулювання (планування, організація, контроль, діагностика, оцінювання, моделювання і коригування діяльності). Особистість характеризується насамперед основними цілями, що утворюють сенс життя людини і є рушійними в її діяльності, поведінці.

Психіка та особистість людини не тільки виявляються у діяльності, а й розвиваються завдяки їй. Розвиває особистість не будь-яка діяльність. Психологія трактує діяльність як реалізацію зусиль щодо створення предмета, в якому людина прагне виразити себе.

Суть системного підходу полягає в дослідженні розвитку особистості у взаємозв'язку з її структурою, діяльністю і системою соціальних норм. Він дає змогу глибше аналізувати взаємодію структурних елементів особистості, виявити основні закономірності цієї взаємодії, цілісно описати процес розвитку.

Сьогодні перед суспільством стоїть завдання його гуманізації та демократизації. Нам бачиться, що по вирішенні цих завдань стануть актуальними ще декілька важливих питань: створення умов для гуманізації самої особистості, виховання в ній в процесі розвитку тих якостей, які визначені головними принципами гуманізму, і психологізація як самого суспільства, так і кожного її члена. Принципи гуманізму вироблялися у межах гуманістичної психології розвитку особистості (Р. Мей, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Сатір і ін.). Гуманістичний підхід до розуміння особистості виходить з постулату про прогресивний розвиток людської психіки за наявності відповідних умов та конструктивного задоволення потреби в самоствердженні, самоактуалізації. У системі організації психологічного забезпечення професійної підготовки правоохоронців принцип гуманізму означає, що діяльність суб'єктів системи психологічного

забезпечення ґрунтується на загальнолюдських, моральних, етичних цінностях і ідеалах, і здійснюється задля всебічного гармонійного розвитку майбутніх правоохоронців, задля збереження й укріплення їх психологічного здоров'я і благополуччя. Цей принцип гарантує повагу до особистості. Суспільство, на думку психологів-гуманістів, повинне створити відповідні умови, в яких можливо побудувати найбільш комфортні відносини, ефективне засвоєння діяльності, більш повну реалізацію наявних потенціалів і ін.

Суть принципу саморозвитку полягає у визнанні пріоритету індивідуального майбутнього особистості (цілей, мрій, особистісних сенсів, ідеалів) над минулим (досвідом, звичками). Зрозуміти людину означає зрозуміти не так її минуле (чому?), як її майбутнє (для чого?), адже конструктивно-стратегічні мотиви її поведінки зумовлені переважно не минулим, а майбутнім.

Для нашого дослідження велике значення має виділення психологічного принципу актуального і потенційного (А.О. Деркач, С.Л. Рубінштейн). Названий принцип дозволяє пояснити актуалізацію потенціалів особистості, що відбувається під впливом різних чинників. У нашому випадку організація психологічного забезпечення виступає й умовою, і детермінуючим чинником.

Питання, пов'язані з потенційними можливостями людини і їх реалізацією розглядали в своїх роботах: Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, Л.С. Виготський, С.Д. Максименко, А. Маслоу, С.Л. Рубінштейн, Д.М. Узнадзе та ін. В їх дослідженнях розглянуті такі поняття, як «актуальна потреба», «нужда», «реальні потреби», «актуальна здатність», «актуальна ситуація», «актуальні і потенційні характеристики людини» тощо. У подальшому з'явилися роботи, де достатньо глибокому аналізу були піддані потенційні характеристики різних сфер особистості й їх формування: сфери мотивації (В.Г. Асєєв), здібностей (Л.І.Божович, О.М.Леонтьєв, О.В.Моляко та ін.), інтелекту (Смұльсон М. Л. та ін.).

У дослідженнях Л.І.Божович, О.М.Леонтьєва наголошується, що сфера потенційного виконує найважливішу детермінуючу функцію в розвитку особистості і служить джерелом смислоутворення, часової перспективи. Але в психологічних дослідженнях наголошується, що особистість розвивається в двох сферах: потенційній і актуальній. До сфери потенційного належать: природні особливості, властиві людині; її особливості як індивіда; здібності; соціальні можливості суспільства, які можуть бути використані для особистісного розвитку.

Сфера актуального включає якісно перетворене потенційне [1,2]. [Asmolov 2.. Maksimenko](#) Для того, щоб розвиток особистості був гармонійним і поступальним, необхідно, щоб він здійснювався і у сфері потенційного, і у сфері актуального. Існують такі підходи у розумінні потенціалів людини: це не тільки те, що є даним від природи, але і система знань і умінь, що постійно індивідуально поповнюється, поновлюється і удосконалюється, характерологічних властивостей і ін.; це система ресурсів, що постійно поповнюються і поновлюються; це динамічні домінанти, які задають спрямованість процесу розвитку особистості [2] [Maksimenko](#) тощо.

Ці основні потенціали дозволяють визначити в особистості наступне: 1) що вона знає; 2) що вона цінує; 3) що і як вона створює, 4) з ким і як вона спілкується; 5) які її естетичні потреби, і як вона їх задовольняє.

Один з провідних принципів психології — принцип активності - вимагає розглядати особистість не тільки як об'єкт, але і як суб'єкт пізнання, перетворення навколишнього середовища.

У нашому дослідженні курсанти і викладачі розглядаються не тільки як суб'єкти професійної діяльності, але і як суб'єкти-об'єкти взаємодії з фахівцями психологічного забезпечення, що забезпечують їх особистісно-професійний розвиток. Діяльність фахівців забезпечення проектується і регулюється цілями, завданнями, положеннями і головними принципами діяльності служби практичної психології у виші. І тут велике значення має аналіз принципів, що виступають основоположними в організації

психологічної служби у вищому навчальному закладі. Їх виділення та докладний аналіз дозволить моделі забезпечення стати життєздатною і забезпечить її оптимальне функціонування.

У вирішенні цього питання необхідно звернутися до вже наявних розробок в галузі організації психологічних служб у вищій школі.

Здійснюючи аналіз існуючих психологічних практик (у тому числі і психологічного забезпечення), С.В. Недбаєва стверджує, що перспективи їх розвитку обумовлені використанням наступних принципів: різноманіття форм і методів роботи; принципу моральності, екологічності; послідовності; самоактивізації системи психологічних служб; гнучкості; виділення пріоритетів в роботі, дієвого оптимізму і системності [3]. [Недбаєва С. В.](#)

У дослідженнях М.І. Плугіної виокремлено принципи, які є пріоритетними саме в діяльності служби психологічного забезпечення: орієнтація на проблеми навчального закладу; залучення до системи психологічного забезпечення усіх суб'єктів освітнього процесу; безперервність забезпечення на всіх етапах професіоналізації; реалізація права людини, що звернулася за допомогою, на вільний вибір свого шляху розвитку; індивідуальний підхід; заборона на проектування результату; участь усіх суб'єктів в супроводі; відповідальність суб'єкта за прийняття рішення; принцип реалістичності [4]. [Плугина М.И. \(2008\).](#)

Аналіз кожного з принципів, які включають ті або інші дослідники як обов'язкові для ефективної діяльності служби психологічного забезпечення, свідчить, що практично всі вони є необхідними для обґрунтування функціонування служби психологічного забезпечення навчально-виховного процесу, у вирішенні тих або інших завдань.

На наш погляд, усі названі принципи повинні складати суть психологічного забезпечення професійної підготовки правоохоронців. Але, незважаючи на значущість кожного з цих принципів, треба відзначити, що всі вони мають об'єднуватися таким важливим принципом, як принцип науковості. Саме він передбачає використання науково обґрунтованої

системи впливу на суб'єктів спільної діяльності у процесі реалізації функцій психологічного забезпечення. *Принцип науковості та об'єктивності* передбачає наукове обґрунтування підходів, форм та методів психологічної роботи, застосування у практичній діяльності апробованих валідних та надійних психологічних діагностичних методів, методик і технологій, а також відповідної кваліфікації, компетенції та неупередженості психологів.

Окрім цього принципу, у проектуванні забезпечення професійного вдосконалення фахівця мають бути використані як обов'язкові наступні принципи: всебічності, етапності, спільності, відповідальності суб'єктів спільної діяльності; комплексності, конфіденційності тощо.

Принцип всебічності у нашому випадку означає вивчення та врахування закономірностей проявів психіки людини у професійній діяльності з метою підвищення її ефективності у різноманітних умовах службової діяльності.

Реалізація системи психологічного забезпечення має здійснюватися як цілісна система взаємопов'язаних, взаємодоповнюючих доцільних форм та методів роботи, спрямованих на досягнення успішної професійної підготовки майбутніх правоохоронців, формування їх психологічної стійкості, готовності та витривалості. Тобто мова йде про принцип *комплексності*.

Важливе значення має також виділення принципів, якими повинні керуватися фахівці служби забезпечення в роботі зі курсантами та викладачами. Безперечно, вони пов'язані з етичними стандартами психолога-практика. Підтвердження цьому можна знайти в дослідженнях учених, що працюють над аналізом питань організації діяльності психологічної служби в освіті (І.В. Дубровіна, Р.В. Овчарова, Б.Б. Коссов, Р.В. Павелків, Н.М. Пейсахов, В.В. Семикін, Н.В.Чепелева та ін.); соціально - психологічної служби в системі управління (О.М. Бандурка, С.П. Бочарова, О.В. Землянська). Головними принципами діяльності фахівців соціально-психологічної служби дослідники називають: морально-позитивний ефект дослідження (принцип не нанесення шкоди); відповідальність; компетентність; етичну і юридичну правомочність проведення

психологічних процедур; конфіденційність; благополуччя обстежуваних осіб; професійну кооперацію і кваліфіковану пропаганду психології.

Суб'єкти системи психологічного забезпечення несуть персональну відповідальність відповідно до законодавства України за збереження інформації, отриманої у ході проведених заходів психологічного забезпечення.

Надзвичайного значення для навчальних закладів зі специфічними умовами навчання набуває також принцип добровільності. Будь-які заходи психологічного спрямування стосовно особи здійснюються виключно за її добровільної згоди та активної участі. Мова йде про цілеспрямовану добровільну діяльність, метою якої є розвиток професійно важливих якостей, навичок, а також усунення проблем або недоліків індивідуального розвитку, несприятливих психофізіологічних або емоційних станів.

Під час розробки системи психологічного забезпечення всі перераховані принципи (представлені в кожній групі) можна об'єднати і узагальнити. Підставою для цього є пріоритет принципів, розроблених у психології (вони домінують у кожній з позначених груп), і виділення спеціальних принципів, необхідних для виконання конкретної діяльності (проектування моделі). *Головними принципами є: принцип системності, активності, розвитку, детермінізму, єдності свідомості і діяльності, особистісного підходу тощо.* Але не менш важливе значення має виділення спеціальних і конкретних методологічних принципів, які також знайшли віддзеркалення в описаних вище групах. Сучасні дослідники до спеціальних і конкретно методологічних принципів відносять: принцип суб'єкта діяльності (О.О.Бодальов, В.Г. Заикин, Є.О. Клімов, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова); принцип потенційного і актуального (А.О. Деркач, С.Л. Рубінштейн і ін.); принцип життєдіяльності (К.О Абульханова, Б.Г. Ананьєв, Л.І.Анциферова, О.О. Бодальов, О.М. Леонтьєв і ін.); принцип моделювання (А.О. Деркач, Є.Б. Старовойтенко, Г.П.Щедровицький і ін.); принцип оптимізації (А.О. Деркач, І.В. Міхайлов та ін.).

Виділення і аналіз принципів, які є основоположними у розробці системи і теоретичної моделі психологічного забезпечення професійної підготовки правоохоронців, дозволяють зробити ряд висновків.

Основою проектування системи психологічного забезпечення професійної підготовки правоохоронців виступають базові принципи психології, які можна розглянути з різних точок зору: 1) представленість принципів у певних групах; 2) визначення головних і спеціальних конкретних методологічних принципів.

Виходячи з першої підстави, виділяються три групи принципів, які у процесі проектування системи забезпечення дозволили розглядати курсанта і викладача як суб'єктів діяльності, спілкування і пізнання.

У першому випадку важливе значення мають наступні принципи: *системного підходу, особистісно-діяльнісний, гуманізму, історизму, розвитку та саморозвитку, активності, принцип актуального та потенційного, активізації резервних можливостей суб'єктів спільної діяльності, індивідуалізації та соціалізації*. Ці принципи дозволяють включати у теоретичну модель забезпечення відповідні цілі та завдання, виділяти пріоритети у напрямках діяльності фахівців психологічного забезпечення.

У другому випадку ми виходили з положення про те, що психологи - практики повинні розглядати курсанта і психолога як суб'єкта і об'єкта взаємодії у системі психологічного забезпечення. І ця група представлена такими *принципами: суб'єктної взаємодії, рефлексивного управління, адресності і коректності, відповідальності і науковості, спільності й етапності, принципом професійної співдружності і самоактивізації, гнучкості і виділення пріоритетів у роботі, дієвого оптимізму, фасилітації, зворотного зв'язку, рефлексивності та ін.*

Третя група включає принципи, необхідні для *організації професійної підготовки правоохоронців: принцип свідомості, активності, самостійності, системності і послідовності, інтегративності,*

диференційованості, проблематизації, позитивної мотивації пізнання, безперервності і поступальності, групового і індивідуального підходів, мобільності, опори на професійний і життєвий досвід, освіти за потреби та безперервної освіти.

Друга підстава дозволила виділити основні і спеціальні конкретні методологічні принципи. До головних принципів відносяться: *принцип системності, активності, розвитку, детермінізму, єдності свідомості і діяльності, особистісного підходу тощо.*

Спеціальними і конкретними методологічними принципами є: принцип суб'єкта діяльності, життєдіяльності, принцип потенційного й актуального, принцип моделювання й оптимізації.

І, безумовно, поєднувальним принципом щодо проектування системи психологічного забезпечення професійної підготовки правоохоронців виступає принцип правомірності, який гарантує, що вся діяльність вказаної системи здійснюватиметься у суворій відповідності до законодавства України, нормативно-правових актів та організаційно-розпорядчих документів.

Всі перераховані принципи були розглянуті нами як значущі для методологічного забезпечення проектування системи психологічного забезпечення професійної підготовки правоохоронців, і, виходячи із контексту нашого дослідження ми виокремили провідні *принципи роботи фахівців служби психологічного забезпечення:*

1) правомірності – відповідність заходів психологічного забезпечення вимогам законодавства України, нормативно-правових актів та організаційно-розпорядчих документів;

2) гуманізму – діяльність суб'єктів системи психологічного забезпечення ґрунтується на засадах загальнолюдських, моральних, етичних цінностей та ідеалів, задля поваги особистості, всебічного, гармонійного розвитку, збереження її цілісності та психологічного здоров'я;

3) толерантності – готовність та позитивна установка суб'єктів системи психологічного забезпечення до прийняття іншої психології, поглядів, несхожості, не зважаючи на індивідуальні відмінності за ознаками раси, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, мови, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання;

4) добровільності – добровільна згода та активна участь особи, стосовно якої здійснюються заходи психологічного забезпечення;

5) конфіденційності – використання інформації особистого змісту, отриманої в результаті застосування заходів психологічного забезпечення, виключно для надання кваліфікованої психологічної допомоги;

6) науковості – наукова обґрунтованість підходів, форм та методів у реалізації заходів психологічного забезпечення;

7) об'єктивності – застосування у практичній діяльності суб'єктів системи психологічного забезпечення стандартизованих, надійних, валідних та адаптованих психологічних методик і технологій;

8) комплексності та всебічності – використання у заходах психологічного забезпечення взаємодоповнюючих форм і методів роботи, системного врахування особливостей і закономірностей психологічних проявів особистості поліцейського в професійній діяльності.

Детально аналізуючи всі компоненти психологічного забезпечення як системи, ми перш за все маємо зважати на те, що стратегічною її метою є якнайповніша підготовка курсанта (слухача) до успішного виконання майбутньої професійної діяльності. Тобто саме професійна діяльність, її різновиди мають являти собою ту основу, з якої випливають сутність, зміст і особливості практичної реалізації психологічного забезпечення.